

Frankrijk als de Habsburgers graag deze bufferzone tussen hun gebieden wilden behouden. Daarom hief men ook nauwelijks belastingen in de kantons, bestond er vrijwel geen staatschuld, terwijl de Landdag veel minder macht had en minder geïnstitutionaliseerd was dan de Staten-Generaal. Wel kende men er een actieve vorm van militaire dienst, die ook het republicanisme weer versterkte.

In deze bundel springt slechts één bijdrage er in negatieve zin uit: Daniel Schläppi's 'Debating the Republic: A Conference Report'. Dit laatste stuk zou eigenlijk de uitsmijter moeten vormen van het boek met duiding van de interessante overeenkomsten en verschillen. In plaats daarvan is het een slappe, nogal willekeurige opsomming van enkele punten die niet in dit boek aan de orde komen. Het is de vraag wie gediend is met vage opmerkingen als: 'a conscientious comparison ... might produce some exciting results' (326) en 'a further elaboration of the comparison...seems to suggest fruitful itineraries' (329). Het doet nogal afbreuk aan de academische status van de bundel als geheel.

Als laatste wil ik nog opmerken dat het kaartje van Zwitserland en enkele latere illustraties wel heel slecht zijn afgedrukt. Dat heb ik ook bij andere publicaties van Amsterdam University Press gezien: dat kunnen zij blijkbaar niet goed. Jammer. Terwijl elke bijdrage een eigen notenapparaat kent, heeft het boek aan het eind nog een handig bibliografisch overzicht, waarin alle bekende studies op het gebied van Nederlands-Zwitserse betrekkingen in de vroegmoderne tijd zijn opgenomen. Heel stimulerend voor mogelijk vervolgonderzoek. Een goed begin van de uitermate interessante vergelijking tussen deze twee republieken is alvast in dit boek te vinden.

Marjolein 't Hart, Universiteit van Amsterdam (M.C.tHart@uva.nl)

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

Peeters, E., *De beloften van het lichaam. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze in België, 1890-1940* (Dissertatie Leuven 2007, Amsterdam: Bert Bakker, 2008, 443 blz., €45,-, ISBN 978 90 351 3293 1).

In dit aan de Leuvense universiteit in 2007 verdedigde proefschrift beschrijft en analyseert Evert Peeters de ontwikkeling van het streven naar *Lebensreform* in België vanaf de jaren 1890 tot aan de Tweede Wereldoorlog. *Lebensreform*, zo leerde het Duitse voorbeeld, was *Selbstreform*. Door zich een 'natuurlijke levenswijze' eigen te maken zouden mensen hun steentje bijdragen aan de totstandkoming van een natuurlijke en humane samenleving waarin de kwalen van de moderniteit zouden zijn overwonnen.

Peeters stelt in zijn onderzoek drie stromingen centraal: de natuurgeneeskunde en het vegetarisme vanaf de jaren 1890 en het naturisme vanaf de jaren 1920. Deze stromingen beschouwt hij als de kerngroepen van de in België

aangetroffen uitingen van levenshervorming. Vanuit deze drie kerngroepen of ‘ankerpunten’ legt Peeters verbanden naar verwante, meer ‘perifere’ stromingen zoals de geheelonthoudersbeweging vanaf rond 1900, de *Reformpädagogik*, het liberale en anarchistische feminisme van het fin de siècle, de vroege tuinwijkbeweging en de theosofie. Minder aandacht besteedt hij aan de homeopathie, wier aanhangers een vooral medisch-interne discussie voerden, en aan de anti-vivisectiebeweging en de Esperantobeweging die in België van geringe betekenis waren. Met dit al bestrijkt het onderzoek een respectabel scala aan wat bij Jan Romein doorging voor ‘kleine geloven’.

Anders dan Romein c.s. die de *Lebensreform* beschouwden als een ideologische vlucht van een stuurloze en gefrustreerde burgerij, hanteert recent onderzoek, naar Peeters aangeeft, een meer sociaal-historisch perspectief waarbij de *Lebensreform* niet als vlucht maar als ‘een geëngageerde bijdrage aan de moderne wereld’ wordt opgevat. Tot die laatste richting bekent ook Peeters zich, zij het dat hij, meer dan tot dusverre gebeurde, aandacht besteedt aan ‘de concrete manieren waarop leden van de burgerlijke middenklassen zich met behulp van de *Lebensreform* een plaats in de moderne wereld zochten’ (17). Hij richt zich in het bijzonder op wat hij noemt de ‘lichamelijke toe-eigening van een cultuurkritisch vertoog’ of, anders gezegd, de wijze waarop de cultuurkritiek ‘gestalte en betekenis kreeg in de lichamelijke ervaring’. Als belangrijke topoi signaleert hij in dit verband het denken over de ‘zieke stad’ en over fysieke en raciale degeneratie.

Van geen van de door Peeters bestudeerde stromingen waren seriële archivalische bronnenreeksen beschikbaar. Hij heeft evenwel zoveel mogelijk andere brontypes benut, zoals partiële verenigingsarchieven, privé-archieven, tijdschriften, gerechtelijke bronnen, dagbladen en voorts brochures, boeken en traktaten van levenshervormers zelf, waaronder veel zelfhulp literatuur. Het zal niet verbazen dat deze bronnen meer informatie prijsgeven over de leidende figuren dan over de gewone aanhang van de diverse stromingen.

Het boek is opgebouwd uit vier delen met in totaal tien hoofdstukken. De delen I en II gaan over de periode 1890-1914, de delen III en IV behandelen de periode 1914-1940. De Eerste Wereldoorlog vormt, zoals zal blijken, in tal van opzichten een cesuur. In de delen I (‘Een verloren paradijs’) en III (‘Lichamelijke oefeningen’) staan de lichamelijke praktijken van de kerngroepen centraal – aanvankelijk alleen ‘natuurgenezers’ en vegetariërs, later ook naturalisten – terwijl in de delen II (‘Expressieve politiek’) en IV (‘Lichamelijkheid en revolutie’) hun maatschappelijke opvattingen en strategieën alsook diverse ‘perifere’ stromingen aan bod komen.

Het is nauwelijks mogelijk in kort bestek recht te doen aan een in informatief en interpretatief opzicht dermate rijk boek als het onderhavige. Daarom een kleine greep uit dit alles, met daarbij enkele kanttekeningen. Hoewel weinig cijfers beschikbaar zijn, lijkt de aanhang van de diverse *Lebensreform* stromingen al met al tamelijk bescheiden te zijn gebleven. Peeters situeert het streven naar *Lebensreform* in de ‘nieuwe, stedelijke middenklassen’ – een tamelijk rekbaar begrip dat geen nadere afgrenzing maar wel een nadere invulling krijgt. De aanhang van de natuurgeneeswijze, die zich in België grotendeels manifesteerde in de vorm van de door de Beierse,

katholieke priester Sebastian Kneipp ontwikkelde hydrotherapie, was vooral te vinden in traditioneel katholieke kring. Vegetariërs en later ook naturalisten kwamen daarentegen overwegend uit vrijzinnige milieus. Zowel de Belgische natuurgenezers als de leden van de in 1897 opgerichte Société Végétarienne de Belgique zetten zich af tegen de bacteriologische geneeskunde en streefden aanvankelijk naar wetenschappelijke erkenning, maar zonder succes. Na de Eerste Wereldoorlog bleef er van dit streven weinig over. In beide stromingen manifesteerde zich tijdens het interbellum een sterke hang naar religiositeit en occultisme. Katholieke natuurgenezers en hun aanhang combineerden een streng natuurlijke levenswijze met een rechtgelovig traditioneel katholicisme: de ascese van koudwaterbaden zou de verrijzenis van het lichaam en de verlossing uit de verdorven moderniteit naderbij moeten brengen. Vegetariërs zochten hun heil in een combinatie van een vleesloos dieet en geestelijke oefening op basis van theosofisch gedachtengoed dan wel aan de behavioristische psychologie en het (neo)mesmerisme ontleende ideeën.

Het naturisme, de derde als zodanig door Peeters onderscheiden kerngroep, maakte in de jaren 1920 zijn opwachting in België, enkele decennia na zijn start in Duitsland. De grootste naturalistenbond 'Hélios' zette zich niet alleen in voor naaktcultuur, maar ook voor geboortebeperving, gelijkberechtiging van vrouwen en seksuologisch onderzoek. Onder naturalisten bereikten de cultus en de disciplinerende van het lichaam grote hoogten. Kritiek en repressie vanuit gevestigde kringen bleven niet uit.

Peeters besteedt ook ruim aandacht aan verbanden tussen de verschillende stromingen en aan hun politiek-ideologische geëngageerdheid, bijvoorbeeld richting progressief liberalisme, socialisme, anarchisme of eugenetica. De persoonlijke lichamelijke hervorming stond echter voorop: naarmate grotere groepen mensen zich door de kracht van dit voorbeeld lieten overtuigen, zou vanzelf de gewenste nieuwe, natuurlijke en harmonieuze samenleving bewaardheid worden. Overigens vielen er onder naturalisten tijdens het interbellum wel tendenzen tot radicalisering te bespeuren.

Tot slot enkele kanttekeningen bij dit boeiende boek. Zoals ook in de titel *De beloften van het lichaam* tot uitdrukking komt, krijgt het lichamelijke in het kader van de *Lebensreform* een centrale plaats toebedeeld. Bij de natuurgeneeswijze en het naturisme lijkt dat beter verdedigbaar dan bij het vegetarisme waarbinnen mededogen met het lot van dieren – een aspect waaraan Peeters weinig aandacht besteedt – wellicht een belangrijker drijfveer vormde dan de preoccupatie met het eigen lichaam. Daarnaast rijst ook de vraag naar de verschuivende betekenissen en grenzen van het lichaam of het lichamelijke, in het bijzonder ten opzichte van het geestelijke of psychische. En naar de betekenissen en grenzen van de natuur en het natuurlijke. Peeters' studie biedt tal van aanknopingspunten voor een nadere analyse van dergelijke betekenissen en grenzen, maar zijn prioriteit ligt eerder bij de in de *Lebensreform* vervatte uitingen van cultuurkritiek dan bij een systematische analyse van woordgebruik. Een laatste kanttekening: de veelvuldige nadruk op het ascetische karakter van de natuurlijke levenswijze en de daartoe benodigde zelfdiscipline – Norbert Elias' beschavingstheorie blijft onvermeld – roept de vraag op in hoeverre de geschriften van de leidende levenshervormers in dit

opzicht representatief waren voor hun achterban. Zou die achterban ook zo zwaar aan een en ander hebben getild?

Marijke Gijswijt-Hofstra, UvA (m.f.gijswijt-hofstra@uva.nl)

Eickhoff, M., *In naam der wetenschap? P.J.W. Debye en zijn carrière in nazi-Duitsland* (Amsterdam: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, 2007, 196 blz.).

De carrière van de Nederlandse fysicus en Nobelprijswinnaar Peter Debye in nazi-Duitsland was in 2006 onderwerp van een hevige controverse. De aanleiding daartoe vormde de zeer negatieve karakterisering van Debyes optreden door S. Rispens in zijn *Einstein in Nederland*. Kort na verschijning van het boek besloten de universiteiten van Utrecht en Maastricht af te zien van het naamgebruik van Debye. Die naam hadden zij eerder verbonden aan een fysisch-chemisch onderzoeksinstituut en een prestigieuze wetenschappelijke prijs. Deze beslissing leidde weer tot een golf van kritiek. De commotie bracht het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen er toe het NIOD opdracht te geven tot nader onderzoek. Dit boek is daarvan het resultaat.

Debyes indrukwekkende loopbaan, volgend op zijn studie in Aken, bracht hem in de periode na de machtsovername door Hitler razendsnel aan de top van de Duitse wetenschappelijke wereld. Hij werd onder meer directeur van het Berlijnse Kaiser-Wilhelm-Instituut voor Natuurkunde, lid van de Pruisische Akademie van Wetenschappen en voorzitter van de Duitse Natuurkundige Vereniging. Van nazistische sympathieën heeft hij nooit enige blijk gegeven, maar zijn positie vereiste wel samenwerking met het regime. Zo onderhield hij contacten met hoge ambtenaren, industriëlen en politici. Na het uitbreken van de oorlog kreeg hij te horen dat zijn instituut zich zou moeten gaan richten op onderzoek ten behoeve van de oorlogvoering, en dat hij òf zijn Nederlandse nationaliteit òf het directoraat van het instituut zou moeten opgeven.

Debye weigerde zowel het een als het ander en bracht daarmee de machthebbers, niet ongevoelig voor zijn grote reputatie, in een lastig parket. De oplossing werd gevonden in een langdurig verlof, dat hem tevens de kans gaf het aanbod van een gasthoogleraarschap in Cornell te accepteren. In 1941, toen duidelijk werd dat hij voorlopig niet terug zou keren naar Duitsland, werd zijn verlof ingetrokken en de betaling van zijn salaris gestaakt. Zijn dochter bewoonde echter nog tot de zomer van 1943 zijn oude ambtswoning in Berlijn. Mogelijk bleef Debye mede om die reden nog enige tijd contact houden met het regime in Berlijn. Mogelijk ook wilde hij zijn opties open houden.

Deze studie is gebaseerd op grondig bronnenonderzoek alsmede op tal van recente publicaties over wetenschap in nazi-Duitsland. Het resultaat vormt een nuttige correctie op het karikaturale beeld dat oprijst uit Rispens boek. Dat boek gaat, zoals nu blijkt, mank aan onjuistheden en selectief bronnengebruik.

Eickhoffs boek opende dan ook de weg voor de Commissie Terlouw die de universiteiten adviseerde hun beslissing te herzien. Utrecht heeft dat ook daadwerkelijk gedaan, Maastricht volhardde in het oorspronkelijke besluit. Die discrepantie is niet geheel verbazend. Voor een eenduidig oordeel over het gedrag en de motieven van Debye biedt ook deze studie te weinig helderheid.

Zo wordt uit de bronnen niet duidelijk onder welke druk Debye stond toen hij als voorzitter in 1938 meewerkte aan de 'arisering' van de fysieke beroepsvereniging. Evenmin wordt duidelijk wat zijn motieven waren bij het onderhouden van contacten met het nazi-regime na zijn vertrek naar de VS. En zo blijven meer vragen onbeantwoord. Hechtte hij aan zijn Nederlanderschap of was dat vooral nuttig omdat het bijdroeg aan zijn autonomie? Werd hij primair gedreven door ambitie of door het ideaal om de Duitse wetenschap in een moeilijke periode overeind te houden? En hoe moeten we zijn cruciale bijdrage zien aan de vlucht van de Joodse onderzoekster Lise Meitner uit Duitsland? Als een heroïsche verzetsdaad of als pragmatische oplossing voor een lastig probleem? Mogelijk was het in al deze gevallen zowel het een als het ander.

Natuurlijk kan worden gesteld dat wetenschappers als Debye door hun grote inzet voor de Duitse wetenschap uiteindelijk het nieuwe bewind faciliteerden. Maar dit is een verwijt dat hem toentertijd door niemand gemaakt werd. Wel bestonden er bij sommigen ernstige twijfels over zijn morele rechtschapenheid. Daar tegenover stonden echter anderen die die twijfels absoluut niet hadden. En ook nu zien sympathisanten in zijn hulp aan Meitner en andere joodse wetenschappers en in zijn openheid in Amerika over het Duitse atoomprogramma een bewijs dat hij aan de goede kant stond.

Eickhoffs eigen conclusie is wat tweeslachtig. Het begrip 'opportunisme' moge volgens hem tekort schieten in het bepalen van 'de verhouding tussen idealen en praktijken' (118), dit is wel het etiket dat hij Debye in zijn conclusie opplakt (127). Om daar vervolgens direct aan toe te voegen dat Debye meer was dan een opportunist, en dat brengt hem weer bij die idealen. Die trekt hij vervolgens zelf in twijfel door de vraag te stellen 'of Debye werkelijk in de ban was van dergelijke idealen of er hoofdzakelijk calculerend mee omging'. Deze vraag is volgens hem niet te beantwoorden. En zo kan vriend en vijand in deze studie zijn eigen Debye-beeld bevestigd zien, zij het binnen smallere marges dan voorheen.

Frans van Lunteren, Universiteit Leiden (vlunteren@strw.leidenuniv.nl)

Etambala, Z.A., *De teloorgang van een modelkolonie. Belgisch Congo 1958-1960* (Leuven: Acco, 2008, 471 blz., €32,50, ISBN 978 90 334 6758 5);
Verlinden, P., *Achterblijven in Congo. Een drama voor de Congolezen?* (Leuven: Davidsfonds, 2008, 207 blz., €24,95, ISBN 978 90 5826 525 8).

De laatste jaren maakt een groeiend aantal historici brandhout van het Belgische Congo-beleid in de jaren vóór de onafhankelijkheid van 1960.